

Siga, seapidamine ja sealiha toiduks tarvitamine Eestis 13.–16. sajandil

Inna Põltsam-Jürjo*

Aines

Aastatuhandeid on Eesti elanikud hinnanud oma toidulaual sealiha. See annab põhjust pidada siga kohaliku toidukultuuri üheks kõige tähtsamaks tugisambaks. Metssiga kuulus Eesti faunasse juba vahetult pärast jääaega. Vanimad metssea leiud on üle 10 000 aasta vanad ning pärinevad Pulli kiviaja asulast, s. o. varasemast teadaolevast inimasulast Eestis.¹ Kodusiga ilmub siinmail leiuainesesse kiviaja lõpust. Kui varasemate seisukohtade järgi sai sea kodustamine alguse Hiinas ja Ees-Aasias, siis uuem DNA-analüüsidel põhinev uurimistöö näitab, et see toimus üksteisest sõltumatult mitmes eri regioonis, nt. Kesk-Euroopas, Itaalias, Põhja-Indias, Kagu-Aasias, sh. Kagu-Aasia saartel.² Eesti kontekstis väärib tähelepanu Saaremaalt Loonast kiviaja lõpu kihistusest leitud sealuude osteoloogiline analüüs, mis osutab kodustamisstaadiumis noortele isenditele.³ Siga on läbi ajaloo peetud puhtalt lihloomana. Kuigi põhimõtteliselt saab kasutada ka pargitud seanahka, on selle tähtsus olnud tühine. Sealiha on aga väärtuslik toit, sisaldades inimorganismile vajalikke valke ja mineraalaineid (tsinki, magneesiumi, rauda), vähesel määral isegi D-vitamiini. Tähtis on ka sealiha rasvasus, kas või juba seetõttu, et osa vitamiine suudab inimene omastada ainult rasvlahustunult.

Sea kohta on eesti keeles kasutusel mitu nimetust, olenevalt tema vanusest, soost vms. – emis, kult, põrsas, siga, orikas, kesik jne. Nende sõnade päritolu ning kasutusele tulemise aeg keeles on erinev, samas on ajalist järgnevust keeleteaduslike meetoditega pea võimatu paika panna.⁴ Sõna *emis* puhul on näiteks tegu eesti keele kõige vanema, uurali tüvega, see on tuletis sõnast *ema*,⁵ paraku ei ütle vana tüvi midagi tuletatud sõna enda vanuse kohta. Samuti omatüvi, kuid mõnevõrra nooremast keelekihistusest pärinev, s.o. läänemeresoome-mordva tüvi on *siga*.⁶ *Kult* tuleneb oletatavasti algskandinaavia keelest (*gultio*).⁷ Kohitsetud kult ehk *orikas* (van. *orik*) võib olla germaani laen (alggermaani *barugaz*, vanaislandi *borgr* („orikas”), alamsks. *barug* („orikas”).⁸ Ühe arvamuse järgi on *põrsas* laen algindoiraani keelest (*porsos*), samas on leitud, et see võib olla ka vanem, indoeuroopa laen – *porĕkos* (vrd. ld. k. – *porcus* „siga”).⁹ Nii võib oletada, et just sõna *põrsas* pärineb eesti keele vanimatest kihistustest;

* Inna Põltsam-Jürjo (1969), PhD, Vanemteadur, Tallinna Ülikooli ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskus, Narva mnt. 25, 10120 Tallinn, inna.jurjo@tlu.ee

¹ L. Lõugas. Aasta loom. Millal jõudis metssiga Eestisse? – Loodusesõber 2015, nr. 3, lk. 14–15.

² G. Larson, K. Dobney, U. Albarella *et al.* Worldwide Phylogeography of Wild Boar Reveals Multiple Center of Pig Domestication, in: Science, 307 (2005), lk. 1618–1621.

³ Eesti talurahva ajalugu. Toim. J. Kahk, E. Tarvel. 1. kd. Tallinn, 1992, lk. 50.

⁴ Keeleajaloolise juhatause eest olen tänulik Kristiina Rossile.

⁵ Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost. I. Metsmägi, M. Sedrik, S.-E. Soosaar. Tallinn, 2012, lk. 60, vrd. lk. 9.

⁶ Eesti etümoloogiasõnaraamat, lk. 469.

⁷ Eesti etümoloogiasõnaraamat, lk. 190.

⁸ Eesti etümoloogiasõnaraamat, lk. 339.

⁹ Eesti etümoloogiasõnaraamat, lk. 401. Indoeuroopa sõna *porĕkos* vasteks tütarkeeltes on nt. leedu *paršas* „põrsas“, „orikas“.

väljastatud pole seejuures, et aja jooksul toimus tähenduse nihkumine: algselt ei pruukinud see tähistada noorlooma, vaid siga või emist. Vana eesti keel tundis ka mõistet *põrsaline*, tähenduses „põrsaid omama“, „põrsastega varustatud olema“.¹⁰ Vastuseta jääb küsimus, kas ja kuidas on mõisteliselt eristatud mets- ja kodusiga. On tõenäoline, et varaseim(ad) sõna(d) käis(id) nimelt metssea kohta.¹¹ Igal juhul näitavad eesti keelde laenatud sea nimetused ulatuslikke kultuurisidemeid nii ajas kui ruumis. Märkimist väärib seejuures balti laenude vähesus,¹² eriti arvestades, kui palju põllumajandusega seotud sõnu eesti keeles on just balti algupära.

Läbi aastatuhandete pole siga olnud mitte lihtsalt jahisaak ja hinnatud söögipala, vaid tal on olnud ka sügav kultuuriline tähendus. Emis ja kult on paljudes regioonides ja kultuurides iidset väekad sümbolid, tähistades viljakust, päikest jm. 19. sajandi etimoloogiateaduses on isegi arvatud, et ladina sõna kuldi kohta *aper* (*apri*) on talletunud roomlaste kalendri aprillikuu nimetuses, kuna just sel ajal aastast oli toodud jumalanna Aphroditele ohvriks kulde.¹³ Pikaajaline kõrvuti elamine, sea iseloomu ja omaduste tundmaõppimine, aga ka valemistõistmine on kinnistanud sea sügavale inimese mõttemallidesse, kõnekujunditesse, kultusesse ja maagilistesse ettekujutustesse.¹⁴ Seasse suhtumisel, mis on ulatunud hirmust üle põlguse kuni imetluse ja austuseni välja, on regioonide- ja kultuurideüleseid ühisjooni. Olgu selleks siis metskuldi kartmatuse hindamine või mudas püherdamise kombe tõttu sea rāpaseks loomaks arvamine vms. Kuigi leidub üksikuid kultuure, milles on peetud sealihaga toiduks tarvitamist tabuks,¹⁵ on siga aidanud eriti põhjamaises talves inimese toidulauda elutähtselt täiendada ja mitmekesistada. Asjata ei ole siga Põhjala saagades külluse, heaolu, taassünni sümbol, nagu näiteks „Noorema Edda“ kult Säähriimnir, kelle liha valmistatakse Valhalla kangelaste toiduks ning see ei lõpe kunagi: „iga päev teda keedetakse, aga õhtuks on ta terve.“¹⁶

Eesti esiajast on allikana uurijate käsutuses peaaesjalikult ainult sealuud, nendes sisalduv info on potentsiaalselt oluline, kuid piiratud. Igatahes näitab seakihvade ja -hammade kasutamise ehte ja/või amuletina tolle aja inimeste mõneti diferentseeritumat suhtumist seasse kui pelgalt maitsvasse toidupalasse. Alates keskajast on sea kohta säilinud oluliselt rohkem andmeid kui arheoloogilistel kaevamistel saadud luuaines. Järgevas kirjatöös vaadeldakse eeskätt kirjalikele allikatele tuginedes sea tähendust ja tähtsust igapäevases elus – seapidamist, seasse suhtumist, tema kohta toidulaua – 13.–16. sajandil Eestis. Tähelepanu on seejuures pööratud mitte ainult kodu-, vaid ka metsseale. Väärib märkimist, et keskaja lõppu ja varausaja algust tähistav 16. sajand on sea ajaloo seisukohalt samuti arvestatav ajaline piir. Nimelt kadus 17.–18. sajandil kliima külmenemise tõttu metssiga Eestist täielikult ning kuni 1930. aastateni valitses siinmail kodusiga.

¹⁰ F. J. Wiedemann. Ehnstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Peterburg, 1869, v. 957. Vrd. samas: *Nemad on izegi põrsalized*, s.o. „neil on endil põrsad“.

¹¹ Näiteks saksa *Eber* on algselt tähistanud pigem metskulti (vrd. ld. *aper* „metskult“), seejärel nii metsikut kui kodustatud isendit, kuni 17. sajandil tuli kasutusele metskuldi kohta *Keiler*, vt. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&mode=Gliederung&lemid=GK04212#XGK04212 (vaadatud 31.08. 2017)

¹² Eesti murdesõnana on kuldi vastena tuntud *pahr*, mida peetakse balti laenuks. Eesti etimoloogiasõnaraamat, lk. 346.

¹³ Vt. F. Nork. Etymologisch-symbolisch-mythologisches Real-Wörterbuch. Bd. IV. Stuttgart, 1845, lk. 263 jj.; vrd. J. C. A. Heyse. Allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch. Hannover, 1844, lk. 51. Uuemal ajal peetakse seda seisukohta pigem rahvaetimoloogiak.

¹⁴ Väieldamatult on kõige ideederohkemalt ja säravamalt eestlaste muistsete esivanemate seakultust käsitletud Lennart Meri, vt. L. Meri. Hõbevalge. Reisikiri suurest paugust, tuulest ja muinasluulest. Tallinn, 2008. Vt. nt. lk. 95–106.

¹⁵ Vt. Vana Testament 3. Moosese raamat, 11 ptk.: „... siga, sest tal on küll sõrad, täielikult lõhestatud sõrad, aga ta ei mäletse mälu – ta olgu teile roojane! Nende liha ärge sööge ja nende korjuseid ärge puudutage, need olgu teile roojased!“ Vrd. M. Douglas. Puhtus ja oht. Tallinn, 2015, lk. 121.

¹⁶ Noorem Edda. Tlk. R. Sepp. Tallinn, 1990, lk. 44 § XXXVIII.

Seapidamine

Arheoloogilised leiud näitavad, et I aastatuhande teisel poolel p. Kr. oli Eestis tähtsaim koduloom veis, järgnesid lammast, kits, siga ja hobune. Muinasaja lõpul oli pilt laias laastus sama, kuid esines piirkondlikke erinevusi, nii oli sigadel suurem osakaal lõunapoolses Eestis.¹⁷ Seapidamise mastaape keskajal on peaaegu võimatu hinnata, leidub ainult üksikuid teateid seakarja suuruse kohta konkreetsetes majapidamises. Näiteks peeti 1551. aastal ühes Vao küla talus 6 siga, lisaks 7 hobust, 8 härga, 12 lehma, 4 vasikat, 3 lammast ja 2 kitse.¹⁸ Eriliselt palju kärssninasid kuulus sama küla sepale – 32 siga ja 7 pörsast.¹⁹ Nii suur hulk sigu oli vaevalt mõeldud sepa enda majapidamise tarviduseks, osa loomadest pidi minema müügiks. Kuigi andmeid talumajapidamiste kohta on ülinapilt, tundub tõenäoline, et ka keskajal jäid talus seapidamise mastaabid veisekasvatusele alla. Põhjus on mõistetav, sest lisaks lihale saadi lehmadel piima, härgadega künti põldu, laialdaselt kasutati veisenahka jms. Siga oli seevastu puhtalt lihaloom. Veis oli ka tähtis müügiartikkel, külast külla ringi sõitnud kaupmehed ja kaubasellid ostsid talupoegadelt meelsasti härgi kokku.²⁰ Veelgi vähem on keskajast andmeid mõisa loomakarjade suuruse ja koosseisu kohta. 1543. aastal oli Saare-Lääne piiskopi Koonga ametimõisas vähemalt 70 lüpsilehma, hulk härgi, 60 lammast, seakarja suurus aruande koostamise ajal ei selgu, kuid eelnevalt oli neid tapetud 20.²¹ Herbert Ligi andmeil oli 1561. aastal saarte kuues ordumõisas kokku 250 siga, samas ainuüksi lüpsilehmi 550.²² Tõenäoliselt kaldus mõisateski rõhk rohkem veisekasvatusele. 16. sajandi lõpust pärinevate Padise kloostri resideerinud ja samanimelist mõisalääni juhtinud foogtide arveraamatute andmeil esines sealses majapidamises aastate lõikes loomakarja suuruses kõikumisi, samas ei olnud veiseid alati või märkimisväärselt rohkem kui sigu. Nii peeti Padisel näiteks 1590. aastal 50 veist ja 61 siga, 1596. aastal aga 44 veist ja 36 siga ning 1598. aastal 47 veist ja 37 siga.²³ Veisepidamise ülekaal peegeldub talupoegade andamites. Nii laekus 1569. aastal Muhu endise ordumõisa 13 vakusest kokku 7 härga ja 17 lehma kõrval 14 siga.²⁴ See ei näita sugugi isandate vähest huvi sealihaga vastu, sest talupojad pidid andamiseks tooma mitmesuguseid sealihasaadusi: sinki, pekki, seajalgu jm. Nuumatud siga oli möldrite tavaline andam, nii pidi Vao küla mölder vastavalt 1550. aastast pärit kokkuleppele andma kahele Tallinna rae vöormündrile kummalegi ühe nuumatud sea aastas.²⁵ Juba varaseimas Eestist säilinud vakuraamatus u. aastast 1330 on talupoeg *Thoyuodas Wadj* ltnõutud andamiseks rasvast siga (*porcum pingwem*).²⁶

Linna tingimustes oli siga mugavam pidada kui veiseid, samuti polnud linnaelanikel erilist vajadust veiste kui tööloomade järele, sest põlluharimine ei olnud nende elatusala. Linnava-

¹⁷ Eesti talurahva ajalugu, lk. 86, 103–104.

¹⁸ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte. II – Beiträge zur Kunde Estlands. Bd. XIV. Reval, 1928, lk. 38.

¹⁹ Peale sigade oli sepa karjas veel: 12 lehma, 11 härga, 22 mullikat ja vasikat, 5 hobust, 2 varssa, 25 lammast ja 5 hane. Vt. Tallinna Linnaarhiiv (TLA), f. 230, n. 1, s. Bt 1: Inventarien 1406–1600, l. 371–371p (1550. a.).

²⁰ 1540. aastatel oli Saaremaal probleem, et Tallinna kaupmehed ostsid talupoegadelt kokku kariloomi, sh. härgi, vt. TLA, f. 230, n. 1, s. BB 60/10: Briefe vom Bistum Ösel, l. 37–37p; 16. sajandi keskpaiku käisid Tallinna kaupmehed Pärnu komtuurkonna talupoegadelt härgi kokku ostmas, vt. Pärnu linna ajaloo allikad 13.–16. sajandini. Quellen zur Geschichte der Stadt Pernau 13.–16. Jahrhundert. Koost I. Põltsam, A. Vunk. Pärnu, 2001, lk. 50–53.

²¹ Rigsarkivet Danmark (lüh. DRA), Kopenhagen, Fremmed provinien, Lifland, Øsel Stift, Registrant, 4A: 1537–1549, l. 226, 228, 229.

²² Eesti talurahva ajalugu, lk. 216. Lisaks oli veel 143 mullikat, 20 pulli, 10 täkku, 100 määra, u. 100 kitse-lammast, 1100 härjast oli 900 talupoegadele n.-ö. välja üüritud.

²³ Svenska Riksarkivet (lüh. SRA), Kammarsarkivet, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57–58.

²⁴ Peale selle andsid talupojad elusloomadest 26 lammast, 26 hane, vt. Eesti talurahva ajalugu, lk. 155.

²⁵ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 31, 36.

²⁶ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte. I. – Beiträge zur Kunde Estlands. Bd. XIII. Heft 5. Reval, 1928, lk. 152.

litsus püüdis loomapidamist piirata ja kindlatesse raamidesse suruda. Näiteks Tallinna raad lubas 1555. aasta määrusega majapidamisse ainult kolme lehma.²⁷ Üldse tohtisid Tallinnas loomi – nimetatuna sigu ja lehmi – pidada ainult need, kel oli oma maja ja hoov.²⁸ Linnaelanikel oli mõistetavalt vähem koduloomi kui talus või mõisas, sellegipoolest võis nende arv olla märkimisväärne. Peamiselt on säilinud kirjalikke teateid tallinlaste loomakarja suuruse kohta. Näiteks kuulus 16. sajandi keskpaiku eestlasest kalurile Mattyßele, kes oli vaene mees ja „elas peost suhu”, 7 siga, lisaks veel 3 hobust, 2 lehma ja 2 härja.²⁹ Sotsiaalselt prestiižsemat voorimehe ametit pidanud Bertold Redikesti loomakari koosnes 4 seast, 5 põrsast, 3 hobusest ja 1 lehmast.³⁰ Tallinna kodaniku Hans Oldenhoueli lese majapidamises peeti 1530. aastal 2 siga, 6 lehma, 3 vasikat ja ühte hobust.³¹ Mõned üksikud teated välja arvatud, tuleb siiski tõdeda, et vähegi täpsemat ülevaadet seapidamise mastaapideest Eesti linnades keskajal kirjalikud allikad ei võimalda, sama kehtib ka talu ja mõisa kohta.

Nähtavasti parima ettekujutuse seapidamisest Eestis vaadeldaval ajajärgul pakuvad Padise mõisalääni foogtide arveraamatud 16. sajandi lõpust. Muu hulgas seisab seal täpselt kirjas, kui palju loomi igal aastal majapidamises peeti. Näiteks 1589. aasta arvepidamise järgi oli Padise karjas 28 siga ja 26 põrsast.³² Tänuväärsetel kombel pakuvad arveraamatud infot ka seakarja täpsema koostise kohta, nii oli mainitud aastal lisaks põrsastele 11 vana ja 4 noort emist, 8 vana ja 5 noort orikat (*Börge*). Kultide olemasolu Padise karjas on ebaselge. Võimalik, et sigu kastreeriti mitte ainult põrsana, vaid ka hilises eas, s. o. mõni aeg enne tapmist. Kuigi sissekannetes esineb ebajärjekindlust, nimetatakse siiski kuni aastaseid sigu veel põrsasteks (*jarige fercken*).³³ Sigade tapavanus oli erinev, kuid üle aasta vanuste ja vanemate sigade tõurastamine oli tavaline, seda kinnitab arheoloogiline leiuaines. Näiteks Lihula 13.–14. sajandi luumaterjal näitab, et väheses koguses oli tapetud kuni pooleaastaseid põrsaid. Kõige enam tapeti ja tarvitati söögiks 1–2-aastaste isendite liha, kuid arvestataval hulgal tõurastati ka 2–3,5-aastaseid sigu.³⁴ Samasugune pilt joonistub 14.–15. sajandist Uus-Pärnust pärinevate sealuude osteoloogilise analüüsi põhjal. Sigu tapeti kõige rohkem vanuses 1,5–3 aastat, suhteliselt palju oli veel tapetud kuni pooleaastaseid põrsaid.³⁵ Põrsaste rohket toiduks tarvitamist näitavad ka Padise mõisalääni arveraamatud 16. sajandi lõpust.³⁶ Hiline tapavanus näitab, et sigade areng oli aeglane, tapmiseks sobiva kaalu saavutamine nõudis nüüdisajaga võrreldes tunduvalt rohkem aega. Veel 19. sajandi Eesti külas jõudis siga tapakaalu 3–4 aasta vanuselt.³⁷

Keskaja Euroopas oli levinud sigade vabapidamine, s. t. sead olid karjas koos karjaste hoole all ning otsisid ise endale loodusest toitu. See tegi oluliseks nn. karjatamismetsade olemasolu, kus leidis sigadele söögiks tammetõrusid, kastaneid, metsõunu jms. Kuidas keskajal Eestis sigu peeti, selle kohta on kirjalikke andmeid napilt. Leidub üksikuid teateid seakarjuste olemasolu ja sigade karjatamise kohta nii maal kui linnas. 1415. aastal näiteks on üks Irus elanud talupoeg andnud teada, et juba väikese poisina käis ta seakarjas.³⁸ Jääb küll tead-

²⁷ P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. Köln, Wien, 1973, lk. 252.

²⁸ P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval, lk. 445, §96: *Item we gheyne ho'ffte ene hevet, de ene sal noch swyne noch ko'ge holden, by 3 marken.*

²⁹ Revaler Regesten. Bd. III. Hrsg. v. Roland Seeberg-Elverfeldt. Göttingen, 1975, nr. 192.

³⁰ Revaler Regesten III, nr. 141.

³¹ TLA, f. 230, n. 1, s. Ae 1: Nachlaß-Inventarien 1530–1534, l. 25.

³² SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57.

³³ SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57–58.

³⁴ L. Maldre. Aruanne Lihula keskaegse aleviku alalt 1998. aastal kogutud loomaluudest. Käsikiri Eesti Ajaloomuuseumis.

³⁵ L. Maldre. Koduloomad keskaegses Pärnus. – Pärnumaa ajalugu. Vihik 1. Pärnu, 1997, lk. 118–120.

³⁶ SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 56–58.

³⁷ Eesti rahvakultuur. Koost. A. Viires, E. Vunder. Tallinn, 1998, lk. 355.

³⁸ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 20.

mata, kas ta käis oma pere kärssninasid valvamas küla ühiskarjamaal või oli korra järgi abiks külakarjusele.³⁹ Seakarjuseid on mainitud Tallinna allikates. Näiteks 1528. aasta raemäärus nõudis, et linnaelanike sigade karjatamiseks tuleb ametisse võtta spetsiaalne karjus (*eynen sunderlicken karger*).⁴⁰ Padise mõisalääni foogtide arveraamatud 16. sajani lõpust ja 17. sajandi algusest annavad teada huntide murtud põrsastest ja sigadest,⁴¹ mis samuti on osutus, et sigu peeti mitte laudas või maja juures aedikus kinni, vaid nad liikusid vabalt ringi. Kodusigade vabapidamine, metssigade toiduotsingud tähendasid, et põllud vajasid kaitset, seepärast rajati nende ümber aedu ja piirdeid, et sead ei pääseks tuhnima ega saaki rikkuma. Vana tava, mis Eesti külas polnud veel 19. sajandilgi päris kadunud, oli searangi kasutamine. Tegu oli sea kaela pandud puuraamiga, mis takistas teda läbi aedade tungimast.⁴² Vähemasti ööseks ja talveks olid sigade tarvis ehitatud varjualused ja laudad. Nii on Tallinna linnaõiguses mainitud sealautu, kodanikumääruses tänavale ehitatud seasulge. Ühes 15. sajandi allikas on märke sigade hoidmisest Tallinnas öisel ajal linnamüüri ees, nähtavasti spetsiaalses aedikus vms.⁴³ Saksa keskaja linnadest leidub teateid sigadega eluruumi jagamisest.⁴⁴ Etnograafia andmetel oli Eesti talus tavaks võtta külmal ajal vähemasti põrsad tuppa sooja.⁴⁵ Kahtlemata pidi keskajal talvel loomadega, sh. sigadega ühes ruumis elamist Eestis ette tulema nii linnas kui maal. Võib arvata, et seapõrsastega mängimine valmistas suurt lõbu lastele.

Padise mõisalääni 16. sajandi lõpu arvepidamise andmeil toideti ületalve jäetud sigu ja põrsaid (lisaks?) odraga.⁴⁶ Kas neile söödeti ka majapidamises tekkinud toidujäätmeid, allikaist ei selgu, kuid see on tõenäoline. Etnograafia andmetel anti Eesti talus sigadele söögiks heinapepri ja aganaid, mida eelnevalt hapendati ning millele lisati söögijäänuseid.⁴⁷ Säilinud arvepidamisest nähtub, et igal aastal kandis Padise seakari suuremaid või väiksemaid kaotusi, seda mitte ainult söögiks tapetud, vaid ka haiguse tagajärjel või muul põhjusel hukkunud loomade tõttu. Mõnikord olid kaod päris märkimisväärsed. Näiteks 1590. aastal suri foogti arvepidamise andmeil 2 siga, 5 noort siga, 2 pooleaastast põrsast ja 6 „noort“ põrsast.⁴⁸ Seepärast täiendati Padise seakarja pea igal aastal põrsaid juurde hankides. Millised haigused keskajal sigu ähvardasid, kirjalikest teadetest ei selgu. Ainult Tallinna lihunike skraas mainitakse nn. tangus sealiha,⁴⁹ mida põhjustab parasitaarhaiguse tagajärjel tekkinud lihassetsüstitserkoos.

Sealihasaadused

Seapidamise viis mõjutas ühtlasi liha kvaliteeti. Vabapidamisel loomadel pidi olema suurem vastupanuvõime ilmastikutingimustele, nad olid väikest kasvu ja sitke lihaskonnaga. Keskaja kodusiga sarnanes välimuselt rohkem metssea kui mõne nüüdisaja tõuseaga, ta oli saledam,

³⁹ 19. sajandi lõpul peeti sigade karjatamist lastele jõukohaseks, sest aiad takistasid loomi kurja tegemast. Vt. Eesti rahvakultuur, lk. 106.

⁴⁰ P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval, lk. 252.

⁴¹ Näiteks 1598. aastal murti 2 põrsast (*fercken van den wulffen ghenamen – 2*), 1601. aastal 2 siga, vt. SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 58–59.

⁴² Eesti etnograafiasõnaraamat. Koost. A. Ränk. Tallinn, 1996, lk. 189.

⁴³ E. v. Nottbeck. Die alte Criminalchronik Revels. Reval, 1884, lk. 46, nr. 16.

⁴⁴ Nii käskis Frankfuri raemäärus aastast 1421 linnaelanikel hoida oma sigu kinni majas, õues või korteris ning keelas lasta neil tänaval ringi joosta. Vt. E. Engel, F.-D. Jacob. Städtisches Leben im Mittelalter. Köln, Weimar, Wien, 2006, lk. 83.

⁴⁵ Eesti rahvakultuur, lk. 109.

⁴⁶ SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57–58.

⁴⁷ Eesti etnograafiasõnaraamat, lk. 66.

⁴⁸ SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57.

⁴⁹ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch (lüh. LUB), Bd. 4: 1394-1413. Hrsg. F. G. v. Bunge. Reval, 1859, nr. MCCCLXV §10.

pikema kolju ja laugema otsmikujoonega.⁵⁰ Arvestades kärssinade vaba liikumist, ei saanud kuigi haruldased olla mets- ja kodusea järglased ehk hübriidsead karjas. Tolle aja sigade tapakaal erines oluliselt tänapäevasest. Nii hinnatakse sea keskmiseks tapakaaluks keskajal u. 40 kg,⁵¹ mida on nüüdisaegselt umbes kaks korda vähem. Sea tapmisel peeti oluliseks, et loom oleks võimalikult rasvane, seepärast mõnda aega enne tapmist sigu nuumati, soovivatult odraga.⁵²

Keskajal tarvitati siga tervenisti toiduks ära, ühtki osa loomast ei lastud niisama raisku minna, sh. rupskid ja veri. Sealiha toiduks tarbimist mõjutas eriti maal aastaegade rütm. Sigu tapeti oma majapidamises tavaliselt talvisel ajal, peamiselt jõuluks. Keskaja Euroopast tuntud illustreeritud kalendrites on seatappu kujutatud enamasti detsembrikuule – harva novembrile – iseloomuliku tööna. Erinevalt lammastest ei kaotanud siga laudas pidamisel kaalu, vaid vastupidi – teda sai nuumata. See võimaldas lükata tapmise aega kaugemale talve peale. Sellegipoolest tõurastati sigu ka muul ajal, ikka iga konkreetse majapidamise vajadustest ja võimalustest lähtuvalt. Iseäranis kehtib see põrsaste kohta. Linnas müüsid lihunikud aastaringset värsket liha ega saanud seetõttu oodata seatapuks tavapärasest detsembrikuud. Tarbijate nõudlus määras, millal ja kui palju oli vaja sigu lihaks teha. Keskajal mõjutasid liha tarbimist paastuajad, mil liha süüa oli keelatud, iganädalastest paastupäevadest suurem mõju oli 40-päevasel suurel paastul kevadel. See kiriklik keeld toetas ürgset aastaringset toiduajastust, sest vahetult pärast pikka talve ning poegimisajal ei olnud nagunii mõistlik loomi toiduks tappa – kõne alla tuli ainult hädatapp –, kevadtalvest hilissuveni ei peetud üldiselt ka jahti.⁵³

Liha kvaliteet varieerus vastavalt looma vanusele, õrnem oli noorloomade, eriti põrsaliha. Tavalisest rasvasem oli nuumatud ja kohitsetud sigade liha, nuumati muu hulgas ka põrsaid (*masthercken*). Sealiha, eeskätt seasinki ja -pekki hinnatigi keskajal kõrgelt just rasvasuse pärast. Värsket sealiha esines toidulaual ilmselt üsna harva, peamiselt söödi seda ikka töödeldud kujul. Pikaajaliseks säilitamiseks ja/või kauplemiseks mõeldud tooted olid sink, suitsuvorst, suitsutatud ja soolatud seakülg, kuivatatud liha, soolaliha, pekk, praeliha, sült jm.⁵⁴ Kirjalikud allikad annavad aimu sea lihakere jaotamise viisist keskajal. Näiteks singi all mõisteti suurt tagakintsu tükki, mis soolati ja suitsutati. Igast seast saadi kaks sinki, nagu nähtub ilmekalt Koonga mõisa valitseja Frantz Pekellhorsti, *alias* Blombergi vastu 1543/44 koostatud süüdistusaktist. Pekellhorst oli nimelt lasknud tappa kaksikümmend siga, kuid mõisa arvepidamises kajastus ainult 25 seasinki, see tekitas asjaajamist kontrollinud stiftifoogtis õigustatud küsimuse, „kuhu said ülejäänud 15“ (*worhenne de anderen 15 gekommen*).⁵⁵ Kõige rasvasem on sea ribiliha ehk keskaja mõistes peki- või seakülg (*side speckes*), mida saadi seast samuti kaks tükki, pikaajaliseks säilitamiseks seda soolati ja suitsutati. Just sea pekikülg oli armastatuim proviant, näiteks 1451. aastal leidus Lihula linnuse Liivimaa ordule kuulunud osas tervelt 100 külge seapekki.⁵⁶ Veel nimetatakse kirjalikes allikates sea seljatükki (*swins ruggen*). Padise mõisalaani foogtide arveraamatute järgi saadi seda igast seast üks ühik.⁵⁷

Ernst Schubert juhib tähelepanu, et Saksa aladel oli sealiha kuni uusajani kvaliteetsem ja

⁵⁰ L. Maldre. Karjakasvatus Eestis. – Eesti aastal 1200. Koost. M. Mägi, Tallinn, 2003, lk. 168.

⁵¹ D. Saalfeld. Wandlungen der bäuerlichen Konsumgewohnheiten vom Mittelalter zur Neuzeit. – Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit. Hrsg. v. I. Bitsch *etc.* Sigmaringen, 1987, lk. 73.

⁵² Nt. 1590. a. oli Padisel nuumale pandud 7 siga, vt. SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57.

⁵³ Vt. A. Moora. Eesti talurahva vanem toit. 2. osa: Joogid, leib ja leivakõrvane. Tallinn, 1991, lk. 188.

⁵⁴ Vrd. I. Põltsam-Jürjo. Pidusöögist näljahädani. Söömine-joomine keskaja Tallinnas. Tallinn, 2013, lk. 52–53.

⁵⁵ DRA, Lifland, Øsel Stift, Registrant, 4A, l. 226.

⁵⁶ Liv-, Est und Kurländisches Urkundenbuch. Philipp Schwartz, Hg. Bd. 11: 1450–1459. Riga, Moskau, 1905. Nr. 160, lk. 128–129.

⁵⁷ SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57–58

kallim kui veiseliha.⁵⁸ Balthasar Russow kiidab oma kroonikas Liivimaa soodsaid toiduainete hindu, mainides, et 3 taalri eest saab osta rasvase härja ning nuumatud sea 1,5 taalri eest.⁵⁹ Sama vahekorra pani õigupoolest paika juba 1394. aasta Tallinna lihunike skraa, milles seati härja hinnaks 4 ööri ja seal 2 ööri (lehma hinnaks 2 ja lambal 1 öör).⁶⁰ Tapakaalust tuleneva vahe võib hinnata härja kasuks umbes neljakordseks, mis kokkuvõttes teeb sea viimasest ikkagi ligi kaks korda kallimaks. Paraku puudub seni põhjalikum ettekujutus liha hindadest ja nende muutumisest Eestis *resp.* Liivimaal keskajal. Võrreldavate alusandmete saamine pole aga lihtne. Veiste hindu leidub allikais suhteliselt palju ja järjepidevalt, kas või seetõttu, et linnas tavatseti suurteks pidusööminguteks osta sageli terve härg. Hoopis keerulisem on saada ülevaadet sealihha hinnast, sest üldiselt ei varutud pidusöökideks ei terveid ega poolikuid sigu, vaid lauale anti seasinki, suitsuvorsti jms. Aastal 1500 oli Tallinnas ühe seasingi (oletatavalt u. 10 kg) hind 19,5 killingit, samas kui pool härga (u. 80 kg) maksis 54 killingit.⁶¹ 1513. aastaks oli hinnavahe mõnevõrra muutunud, 3/4 härga (u. 120 kg) maksis 108 killingit, 1 sink u. 32 killingit.⁶² Väga ligikaudsel hinnangul oli seasink 16. sajandi algul töötlemata veiselihast u. 3-4 korda kallim. Sealihha ja sigadega kauplemisel võis esineda kuritarvitusi. Nii määras Tallinna lihunike 1394. aasta skraa aastase ametist kõrvaldamise karistuseks meistrile, kes oli petnud omanikult välja terve ja korraliku sea, valetades, et loom on haige.⁶³ Samuti keelati trahvi ähvardusel müüa nn. tangus sealihha.⁶⁴ Õigupoolest keelati tsunftireegli sõnastuses haige sea liha müümine sakslastele, jättes alles võimaluse müüa seda mittesakslastele.

Itaalia ajaloolane Massimo Montanari näeb sea- ja loomaliha erinevas tarbimises maa ja linna vastandust, seejuures esindas siga küla ja talumajapidamist ning veis linna ja sellele iseloomulikku uut kaubandusdünaamikat.⁶⁵ Kas see kehtis samuti Eesti linna ja küla kohta keskajal, jääb andmete ja uurituse vähesuse tõttu lahtiseks. Vähemasti märgib kroonik Dionysius Fabricius Eesti talupoegadest kirjutades, et nood söövad pigem sea- kui loomaliha.⁶⁶ Keskaja Euroopas valitses erinevus ka veise- ja sealihha turustamise vahel. Nimelt oli veistega kauplemine juba varasel keskajal regioonideülene, seevastu seakaubandus jäi piirkondlikuks ning alles keskaja lõpul, 16. sajandil selle haare ja ulatus laiienesid.⁶⁷ Eesti sea- ja veisekaubanduse vanem ajalugu vajab alles lähemat uurimist, kuid tõenäoliselt võib eelmainitud erinevuse turustamisel siinmailgi kehtivaks lugeda. Metssealihha jõudis toidulauale ainult kui jahisaak, kusagilt lihaletist seda osta ei saanud. Ulukiliha oli luksus ning kuulus peamiselt aadlike menüüsse, kuivõrd jaht oli nende seisuse eesõigus. Tõenäoliselt jõudis metssealihha kas või tänu salaküttimisele vahel siiski talupoja lauale. Harva pakuti ulukiliha linnakodanike söömapidudel. Pole küll teada, et Eesti linnades oleks metsloomaliha söömine otse keelatud olnud, nagu oli mõnel pool Saksa linnades, kuid linnas oli ulukiliha keeruline ja kulukas hankida. Seepärast mõistsid linnakodanikud igati hinnata neile maaisandate või aadlike poolt kingitud suurulukite liha.⁶⁸

⁵⁸ E. Schubert. Essen und Trinken im Mittelalter. Darmstadt, 2006, lk. 99.

⁵⁹ B. Russow. Liivimaa kroonika. Tlk. Dagmar ja Hermann Stock. Tallinn 1993, lk. 19.

⁶⁰ LUB 4, nr. MCCCLXV §15.

⁶¹ P. Johansen. Ordensmeister Plettenberg in Reval. – Beiträge zur Kunde Estlands. Bd. XII. 4–5. Heft. Reval, 1927, lk. 107.

⁶² P. Johansen. Ordensmeister Plettenberg in Reval, lk. 108.

⁶³ LUB 4, nr. MCCCLXV §16.

⁶⁴ LUB 4, nr. MCCCLXV §10.

⁶⁵ M. Montanari. Der Hunger und der Überfluss. Kulturgeschichte der Ernährung in Europa. München, 1999, lk. 93.

⁶⁶ D. Fabricius. Liivimaa ajaloo lühiülevaade. Tlk. J. Unt. Tallinn, 2010, lk. 61.

⁶⁷ E. Schubert. Essen und Trinken im Mittelalter, lk. 100.

⁶⁸ Vt. lähemalt I. Põltsam-Jürjo. Pidusöögist näljahädani, lk. 53, 55, 129. Vrd. A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades. 1350–1550. Tallinna Linnaarhiivi toimetised nr. 7. Tallinn, 2004, lk. 344–347.

Siga kokakunstimis

Keskaja toidukultuuri käsitlustes juhitakse tähelepanu põhjapoolse Euroopa ning Vahemere maade antiikkultuuri alusel rajanenud toidukultuuri vahelisele põhimõttelisele erinevusele, milles oma kaalukas roll oli sealihal.⁶⁹ Kui Vahemere-äärses tsivilisatsioonis olid tähtsaimad toiduallikad ja ühtlasi identiteedi sümbolid vili, viina- ja õlipuud, s. o. põllumajanduse ja viljapuudekasvatuse saadused, siis nn. barbarite toidukultuuris olid hinnatud teised väärtused. Barbarirahvad panid rõhku metsiku looduse ja kultiveerimata maastiku kasutamisele. Jaht, kalastus, korilus, aga ka loomade, eriti sigade vabapidamine metsamassiivides olid nende identiteedi ja eluviisi alusteks. Barbarite toidukultuuris ei seisnud kesksel positsioonil mitte mõni kultiveeritav põlluvili, vaid hoopis loom – siga.⁷⁰ Kahtlemata jagasid Eesti elanikud toitumisel Põhja- ja Kesk-Euroopa rahvastega samu väärtusi ning sealiha hõivas juba muinasajal nende menüüs erilise koha.

Kuigi siga oli keskajal Eestis lihloomana hinnatud ja sealiha söödi palju, on siiski kahetsusväärset vähe teada, milliseid roogi sellest igapäevaselt valmistati. Linnakodanike pidusöömingute kohta säilinud andmed osutavad, et toitu valmistati värsket härja- ja lambalihast, kuid sealiha esines pidulaua peamiselt singi ja suitsuvorsti kujul. Nii nägid Tallinna 16. sajandi esimese poole luksusmäärused ette serveerida pidusöömingul eelroa ja prae järel kolmandana sinki, suitsuvorsti ja loomakeeli.⁷¹ Seasink oli ka vakusöömingu obligatoorne koostisosa.⁷² Seasink oli tähtis kaubaartikkel, aga oma pere vajaduseks tavatseti seda ise kodus valmistada. Olenevalt majapidamises leidunud keedu- ja küttekolde iseloomust riputati sinke suitsutamiseks kas mantelkorstenahju, ahjukerise kohale vm. Kahtlemata olid igapäev omad nipid ja tarkused, kuidas saada liha suitsutamisel kõige parem tulemus.

Harva on peolauale varutud toiduainete nimekirjas märgitud seapraad. Pole selge, kas tegu oli juba valmis küpsetatud praega või värsket lihast praetükiga. Näiteks on Tallinna raehärrad uusaastapäeval 1405 söönud muude roogade hulgas seapraadi (*2 sinas braden*) ning pühapäeval pärast seda seaselga (*swines rugghe*) ja -jalgu (*swines vote*).⁷³ Tallinna raeteenrid said korra aastas spetsiaalset raha seaprae (*swynsbrade, krusselbrade*) jaoks,⁷⁴ paraku ei valgusta selline teade kuidagi toidu kulinaarset olemust. Allikates esineb veel soolaliha ning ehkki üldiselt pole märgitud, et tegu on just sealihaga, on vaieldamatu tõsiasi, et ka sealiha säilitati sissesoolatuna ja tarvitati siis toidu valmistamisel. Tõsi küll, soolaliha hinnati alati madalamalt kui värsket – see oli igapäevane ja lihtrahva toit. Näiteks 1514. aastal jagati Vao küla heinalistele muu moona hulgas tangu ja soolaliha, nähtavasti keedeti nendest rooga.⁷⁵ Tallinna Jaani seegi 17. sajandi keskpaigast pärit menüü järgi pakuti seegielanikele neljapäeviti soolalihaga keedetud herneid,⁷⁶ mis oli kindlalt juba varasematel sajanditel igapäevaselt tuntud roog. Ilmselt värskena on pidusöökideks varutud metssealiha. 1454. aastal kinkis ordumeister Tallinna bürgermeistritele ja raehärradele metssea ja -kitse (*re unde wildeswin*), mis kohe ka praeks valmistati ning peene veiniga alla loputati.⁷⁷ 15. sajandil laskis Tallinna raad valmistada (mets)kuldipraadi hingedepäeva söömapeoks, 1536. aastal aga Liivimaa ordu-

⁶⁹ M. Montanari. Der Hunger und der Überfluss, lk. 18–22.

⁷⁰ M. Montanari. Der Hunger und der Überfluss, lk. 19.

⁷¹ TLA, f. 230, n. 1, s. Bs 7: Kleider-, Hochzeits-, Begräbnis- u.s.w. Ordnungen 1497–1738, l. 15; vt. ka I. Põltsam-Jürjo. Pidosöögist näljahädani, lk. 117–118.

⁷² Arvi Korhoneni arvestuste järgi tuli nt. Ruila vakusöömingul 1 tunni (ca 100–130 liitri) õlle kohta ca 50 leiba, ½ sinki, ½ lammast, 3 kana, 10 muna, 2½ naela võid, 1½ killingi eest sibulaid ja nisuleiba. Vt. A. Korhonen. Vakkalaitos. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Helsinki, 1923, lk. 136.

⁷³ TLA, f. 230, n. 1, s. Ba 6: Rechnungen des Rats 1400–1693, l. 263.

⁷⁴ TLA, f. 230, n. 1, s. Ad 32: Städtische Kämmerer-Rechnungen 1507–1533, l. 58p, 72p.

⁷⁵ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 24, 27.

⁷⁶ TLA f. 230, n.1, s. Bd 4: Ausspeisung der elenden Armen zu St. Johannis 1658, l. 5.

⁷⁷ Kämmererbuch der Stadt Reval. Bearb. von R. Vogelsang. In vier Halbbände. Köln, Wien, 1976–1983, nr. 944.

meistri auks korraldatud vastuvõtuks.⁷⁸ Pole välistatud, et kuldliha söömisel esivanemate austamise pühal, s. o. hingedepäeval oli ka mingi rituaalne tähendus.

Keskaja Euroopast säilinud kokaraamatutest leiab kohati suuremas valikus kana-, veise- või ulukiliharoogade retsepte kui seapraadide tegemise õpetusi. Siiski nähtub retseptikogudest sealiha laialdane kasutamine toidu valmistamisel. See kuulus näiteks (vormi)pirukate täidisesse, eelkõige lisati aga roogadele sealiha singi, peki või peekoni kujul. Peekoniga tehti täidetud kana, seda lisati kastmetesse, suppidesse, muna- ja köögiviljaroogadesse, samuti piruka- ja vorstitäidisesse. Peekonit on nimetatud Põhjala toidukultuuri esimeseks suureks invasiooniks Vahemere maade kööki varakeskajal.⁷⁹ Eesti keskaja allikad näitavad samuti seasingi ja -peekoni laialdast kasutamist, neid söödi niisama suupisteks, aga päris kindlasti kasutati ka roogade valmistamisel. Paraku pole viimaste kohta mingit infot säilinud. Tallinnas spetsiaalselt vaeste abistamisega tegelnud Suurgildi Lauagild jagas 16. sajandi esimesest poolest pärit arveraamatu järgi nn. majavaestele muu hulgas hernest seapekiga, 1514. aasta jüripäevaks anti vaestele leiba ja pekki.⁸⁰ Herned või oad seapekiga oli üks levinumaid ja igapäevasemaid lihtrahva sööke kogu keskaja Euroopas. 1550. aastal jagati Vão küla heinatöölisele ja päevilisele söögiks lisaks mitmesugusele kalale soolatud ja suitsutatud sea- või pekikülge, seda võisid nad süüa niisama või valmistada toiduks.⁸¹

Laialt oli keskajal levinud seajalgade söömine, need olid läbi keskaja pidulaua tähtsad komponendid. Näiteks 1427. aastal osteti Tallinna rae jõulupeoks 54 ning 1428. aasta vastlapeoks 24 seajalga.⁸² Kuid neid on raehärrad söönud ka hingedepäeval ning ühel uusaastapäeval järgnenud (pühapäeval pärast uusaastat) söömaegadest.⁸³ Seajalgu töid talupojad mõnel pool vakupeoks.⁸⁴ Igatahes ei seostunud keskajal nende söömine ühe kindla tähtpäevaga. Kuidas seajalgu valmistati ja serveeriti, allikatest paraku ei selgu. Kindlasti ei olnud alati tegu värskete, vaid eelnevalt soolatud seajalgadega. 16. sajandil pole Tallinna rae vastla- ja jõulupeoks seajalgu enam ostetud, kuid päris ära need pidulaualt ei kadunud. Vão küla talupojad töid neid veel 16. sajandi keskel Tallinna raehärradega koos peetud vakupeoks, iga talupere kolm jalga.⁸⁵

Üks keskajal levinud peen toit oli liha ja kala kallerdises ehk sült. Selle tegemiseks sobisid hästi looma lihavaesed piirkonnad: pead, koodid-jalad. Ajalookirjutuses nimetatakse sülti saksa panuseks Euroopa toidukultuuri, juba 1300. aasta paiku leidis see kui *brouet d'Allemagne* tee Prantsuse peenese kööki.⁸⁶ Sakslastega jõudis süldi valmistamise traditsioon ka Eestisse. Sült polnud mitte ainult peene köögi roog, vaid üks võimalus (sea)liha pikemaajaliselt säilitada. Padise mõisalääni foogtide arveraamatud 16. sajandi lõpust näitavad, et igal aastal valmistati tapetud loomadest, eelkõige sigadest sülti ja vorsti, mõlemaid seejuures korralikult soolates.⁸⁷ Sülditeoks eelistati Padisel vististi pörsaid, sellele osutab nimetus *sulthfercken*, mida võib mõista kui „süldipörsast“.⁸⁸ Lihavorstide valmistamise kunst on üsna kindlalt samuti Saksa köögi mõju Eesti toidukultuuris. Siinse põlisrahva sealiha valmistamise

⁷⁸ Vt. I. Põltsam-Jürjo. Pidusöögist näljahädani, lk. 126, 131; A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades, lk. 486–488. Sõna *ber* tähistab alamsaksa keeles *kulti*; selle all võidi mõelda nii mets- kui ka kodusiga, kuid käesoleval juhul sobib metskult konteksti rohkem.

⁷⁹ M. Montanari. Der Hunger und der Überfluss, lk. 140–141.

⁸⁰ Vt. I. Põltsam-Jürjo. Pidusöögist näljahädani, lk. 160–161.

⁸¹ I. Põltsam-Jürjo. Pidusöögist näljahädani, lk. 157.

⁸² I. Põltsam-Jürjo. Pidusöögist näljahädani, lk. 35; A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades, lk. 452–453.

⁸³ TLA, f. 230, n. 1, s. Ba 6: Rechnungen des Rats 1400–1693, fol. 263; A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades, lk. 454.

⁸⁴ I. Põltsam-Jürjo. Vakupeost keskaja Liivimaal. – Tuna 2007, nr. 4, lk. 19, 20.

⁸⁵ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

⁸⁶ E. Schubert. Essen und Trinken, lk. 298.

⁸⁷ SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57–58.

⁸⁸ SRA, Baltiska fogderäkenskaper, F. 375 (Padis), volym 57–58.

traditsioonid peegelduvad muu hulgas talupoegade andamites, nad on maaisandatele toonud sinki, pekikülgi, pekki, sealiha ja -jalgu,⁸⁹ aga mitte sülti või vorsti.

Siga keskaja õigustes ja igapäevaelus

Keskajal oli inimeste suhtumine koduloomadesse eelkõige praktiline, see põhimõte ilmneb ka Liivimaa õigustekstides, kus neid võrdsustatakse asjadega.⁹⁰ Loomad kujutasid endast vara, mida müüdi, kingiti, panditi, aga ka varastati ja kahjustati. Sigagi oli selle printsiibi järgi eelkõige kasulik „asi“. Ometi näitab sea esinemine mitmesugustes normatiivsetes allikates – linnaõigustes, kodanikumäärustes, rüütli- ja maaõiguses jne. –, aga samamoodi kohtuprotokollides, arveraamatutes jm., et tema tähtsus ja toime oli suurem kui pelgalt majanduslik. Sea kohalolek mõjutas ja kujundas mitmekülgset viisil inimeste igapäevast elukorraldust nii maal kui linnas.

Seapidamine vajutas eriti linnas pitseri inimeste eluruumile ja -kvaliteedile. Tallinnas kehtinud Lübecki õiguse 1282. aasta koodeks keelas ehitada sealautu kirikaiale ja tänavale lähemale kui 5 jalga (u 1,5 m),⁹¹ samas olid seasulud ehitatud kohati lausa tänavale. 15. sajandi algul käskis raad need heakorra parandamiseks kaheksa päeva jooksul maha lammutada.⁹² Juhul kui korraldusele ei allutud, lasi raad need ise lammutada ning keelas edaspidi uusi ehitada. Linnas vabalt ringi jooksvatest sigadest jäi maha haisvat sõnnikut, nad tuhnisid üles tänavaid ja õuesid, olles niiviisi eriliseks nuhtluseks. Sissepääsu enamasti ka kalmistut hõlmanud kirikõuele tuli takistada spetsiaalse tõkendiga, et iseäranis sead ei pääseks seal kurja tegema. Kärssninad ei peljanud tungida võõrastesse hoovidesse ja majadesse. Uus-Pärnu elanik Augustin Puchner kurtis 1594. aastal rae ees, et naabrite sead kogunevad suures karjas õuele ja tungivad hoonetesse, pelgamata isegi tulel valmivat toitu pihta panna.⁹³ Mees kaebas samuti, et tema perele üüritud majas ei leidu ainsalgi uksele riivi või lukku, mistõttu pole võimalik sigade, koerte ja varaste eest (*vor schweinen, hunden und dieben*) midagi varjule panna. Sigadega pidi igapäevaelus pidevalt arvestama ning valvsust ei tohtinud kunagi kaotada, sest tagajärjed ei lasknud ennast oodata. Nii kirjeldatakse Uus-Pärnu rae protokolliraamatu 1599. aasta sissekandes juhtumit, kuidas raehärra Rottcher Wechmahnn leidis koju tulles oma toa võõraid sigu täis olevat, kusjuures ühel oli majast varastatud leibki hambus.⁹⁴

Pentsik lugu, milles kärssninadel oli tähtis osa mängida, hargneb lahti Uus-Pärnu 1595. aasta raeprotokollis. Nimelt oli Hans Stille majas tekkinud ohtlik intsident, kui Stille juhtus nägema oma endist sulast Danyell Frieset majja tulemas ja koos teenijatüdrukuga magamiskambrisse minemas. Friese oli ukse enda järel sulgenud ning majaperemehe nõudmise peale seda ei avanud. Suures pahameeles kavatses Stille kirvega ukse maha lõhkuda. Danyell Friese ülekuulamine näitas toimunut mõnevõrra teises valguses. Nimelt oli ta tulnud vana peremehe majja mitte kurja nõu (*in keiner bösen meinung*), vaid mõningate taskurätikute (*etzliche nesetücher*) pärast, mis ta oli Stille teenijatüdrukule puhastada andnud. Koos suundusid nad kambrisse, kus asuvas tunniskõnealuseid rätikuid hoiti. Friese oli magamiskambri ukse seest-

⁸⁹ Vt. nt. Eesti talurahva ajalugu, lk. 225, 226.

⁹⁰ Vt. nt. 1294. a. Haapsalu linnaõigus. Tlk. T. Kala – Läänemaa Muuseumi Toimetised. Nr. II. Haapsalu. 1998, lk. 15–25, siin lk. 21, §41: *Samuti kui kellelgi on rõivas või hobune või mõni muu asi olnud tema kasutada päeva ja aasta [---]; samas §42: Samuti kui kellelgi on hobune või muu asi [---].*

⁹¹ Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282. Der Revaler Kodex des Lübeischen Rechts. Tlk. Tiina Kala. Tallinn, 1998, §140.

⁹² Tallinna ajaloo lugemik. Dokumente 13.–20. sajandini. Koost. L. Kõiv *etc.* Tallinn, 2014, lk. 65.

⁹³ Eesti Rahvusarhiiv (RA), EAA, f. 1000, n. 1, s. 711: Protokolle 1583–1602, l. 131p: *[---] wegen der schweine, die tag und nacht von den nachtbahren, in dem hoff, stalle, badstuben, hause, küchen, stuben und auffm bodem in großer menge sich zuesamen finden, die spiese beym feure und vom feür weggreißen [---].*

⁹⁴ RA, EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 349: *[---] die dörntzen full frembden schweine gefunden und das ein schwein ein brot im maule gehabt [---].*

poolt sulgenud ainult seepärast, et sead nende kannul tuppa ei pääseks.⁹⁵ Linnakodanike vabastamiseks sigade terrorist kupatati kogu seapidamine lõpuks linnast välja, Uus-Pärnu raad käskis 17. sajandi alguskümnenditest pärit kodanikumääruses, et igaüks peab oma sigu väljaspool linna pidama ja selleks vajalikud laudad ja varjualused ehitama, kui aga sead peaks linnatänavail või -vallil ringi jooksuma, saab see trahvitud.⁹⁶ Tallinnas nõuti juba 1528. aastal, et sigu tohib pidada ainult väljaspool linna ehitatud sarades.⁹⁷ Linnas vabalt ringi jooksvad sead ja muud loomad viidi marstalli ehk linna tööhoovi, kust need alles vastava tasu eest omanikule tagastati, veise eest nõuti 12 killingit ning sea eest 1 veering (9 killingit).⁹⁸

Siga suutis olla inimesele nii üksjagu tülikas kaaslane kui ka tähendada reaalselt ohtu: mets-siga mõistagi, aga isegi koduseaga ei olnud ettevaatus liiast. Keskaja Euroopast on küllalt teateid inimesi rünnanud, vigastanud või tapnud sigadest. Näiteks 1420. aastal Lübecki raekohtus antud tunnistustest ilmneb, et siga oli Arnold Heyzenil varases lapseas „elajaliku hammustusega“ osa kõrvalestast ära hammustanud.⁹⁹ Traagilisem juhtum pärineb 1457. aastast Savignyst, kui pörsastega emis tappis 5-aastase lapse.¹⁰⁰ Eestist pole keskajast võrreldavaid kaasi teada, kuid küllap tuli siingi ette, et siga ründas inimest. Kohalikud õigused igatahes käsitlesid looma rünnakuid inimese vastu. Tallinnas kehtinud Lübecki õiguse 1282. aasta koodeks sätestas, et kui mõni koduloom või elajas (*ve*) inimest vigastas, siis looma omanik ei pidanud vastutust kandma, viimast nii juhul kui intsident toimus looma peremehe kodus kui ka siis, kui see juhtus tänaval.¹⁰¹ Sisult sama punkt leidub Liivimaa maa- ja lääniõiguse peeglis, kus teiste pudulojude hulgas on ära nimetatud kult (*bere*).¹⁰² Sellise õigusprintsipi aluseks oli looma käsitlemine sisuliselt asjana.¹⁰³ Kui kohus ei tuvastanud loomaomaniku tahtlikkust looma abil kahju teha või omanik ei teadnud, ei osanud arvestada, et loom võib kedagi kahjustada, siis õiguse järgi temal süüd ei olnud. Küll aga oli tavaks loovutada inimest rünnanud loom kannatanule,¹⁰⁴ Tallinna Lübecki õiguse 1586. aasta redaktsioonis seisab, et selline loom (*das schadhaffige Viehe*) läheb võrdsetes osades kannatanule ja kohtule.¹⁰⁵ Omanik vastutas ja hüvitas kahjud juhul, kui siga või muu pudulojus tungis võõrale viljapõllule, heinamaale vms., sest see tähendas teise isiku vara ja omandi kahjustamist.¹⁰⁶ Pahateolt tabatud loomi oli Liivimaa talurahvaõiguste järgi õigus kinni võtta ja enda käes hoida, kuni omanik on kahjunõude tasunud.¹⁰⁷ Liivimaa maa- ja lääniõiguse peegel ei näinud samas ette karistust, kui võõrale põllule tunginud sigu või hanesid minema peletama ässitatud koer mõne nendest maha murdis.¹⁰⁸ Muus olukorras tuli teise isiku kodulooma vigastamise või surmamise eest maksta hüvitust.¹⁰⁹ Keskaja õiguses annab tunda teatud

⁹⁵ RA, EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 157–157p.: [---] *die schweine ihnn achterfolgett, derohalbenn er die thüre einwendig versperret [---].*

⁹⁶ Vana-Pärnu kinnisturaamat 1451–1599. Toim. P. Nurmekund, L. Tiik, A. Martin. Tartu, 1984, lk. 236, §46.

⁹⁷ P. Johansen, H. v. zur Mühlen. *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*, lk. 252–253.

⁹⁸ TLA, f. 230, n.1, s. Bs 1: Ratswillküren 1400–1620, l. 29.

⁹⁹ E. Engel, F.-D. Jacob. *Städtisches Leben im Mittelalter*, lk. 84.

¹⁰⁰ P. Dinzeltbacher. *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*. Essen, 2006, lk. 109.

¹⁰¹ Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282, §68, §69: *Kui kellegi elajas kõnrib tänaval ja teeb mõnele inimesele häda väljaspool maja. Kui elaja omanik ta ära ajab ja teda ligi ei kutsu, ei pea ta vigastuse pärast vastutama ega vanduma.*

¹⁰² *Altivlands Rechtsbücher*. Hrsg. v. F. G. v. Bunge. Leipzig, 1879, lk. 129, §30.

¹⁰³ Nt. 643 Langobardide kuninga ediktis kasutatakse looma kohta väljendit *muta res* ehk *vaikiv asi*, vt. P. Dinzeltbacher. *Das fremde Mittelalter*, lk. 111, 115.

¹⁰⁴ P. Dinzeltbacher. *Das fremde Mittelalter*, lk. 114.

¹⁰⁵ *Die Quellen des Revaler Stadtrechts*. Hrsg. v. F. G. v. Bunge. Bd. I. Dorpat, 1844, lk. 184.

¹⁰⁶ *Altivlands Rechtsbücher*, lk. 131, §36.

¹⁰⁷ L. Arbusow. *Die altivländischen Bauerrechte. – Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. Bd. 23. Riga, 1924–1926, lk. 39, §17; lk. 48, §19.

¹⁰⁸ *Altivlands Rechtsbücher*, lk. 129, §31.

¹⁰⁹ Vt. Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282, §125; *Die Quellen des Revaler Stadtrechts*, lk. 170; 1294. a. Haapsalu linnaõigus, §26.

ebakõla, nii pole ime, et Euroopas peeti inimese tapnud sigade (aga ka teiste koduloomade) üle kohtuprotsesse, mille puhul kostümeeriti nad inimeseks, mõistmaks nende üle kohut nagu tavaliste mõrvarite, kurjategijate üle. Kõige rohkem on Euroopas taolisi kohtupidamisi toimunud just sigade üle.¹¹⁰ Kuigi nn. loomaprotsesside fenomeni on püütud asetada Euroopa ühiskonna laiemate mentaalsete ja sotsiaalsete arengute konteksti,¹¹¹ on ennekõike põhjust nõustuda M. Feigli seisukohaga, et tegu oli peamiselt õigusliku küsimusega, sellisel viisil looma karistamine võimaldas vältida olukorda, kus inimliku vastutuse või inimliku süü ebaproportsionaalsuse tõttu oleks objektiivselt toimunud ülekohus jäänud lepitamata.¹¹²

See ei tähenda mõistagi, et alati oli inimene kannatajaks pooleks, nii mets- kui ka kodus- sea jaoks oli just inimene kõige suurem ohuallikas, inimene võis loomi tappa või vigastada ilma otsese vajaduseta. 1593. aastal jõudis Uus-Pärnu raekohtu ette Heinrich Kloß'i kaebus lihunik Michell Zippeni peale, kes oli juba teist korda tema sea surnuks löönud. Selgituses kohtule väitis Michell, et oli võtnud juhusliku väikese malga ja sellega siga umbropsu visanud (*ungefher daß schwein geworffen*), juhuslikult oli see siga nii halvasti tabanud, et loom sai surma. Mees oli valmis sea omanikule looma kaotuse hüvitama.¹¹³ Õiguse silmis õigustas sea tapmist või vigastamist alati hädakaitse.¹¹⁴

Kui sea vigastamist või surmamist sai omanikule rahatrahviga kompenseerida, siis hoopis armutu karistus tabas seavargaid. Nii võeti 1439. aastal Tallinnas kinni kaks meest, Henneke ja Melevylye, kes tapsid öösel linnavärvate ees sigu ning peitsid need kotti. Seavargad tabati otse teolt, viidi kohtu ette ning mõisteti poomissurma.¹¹⁵ Henneke ja Melevylye pahategu kvalifitseerus suureks varguseks, mida keskajal karistati poomisega. Riia õiguse järgi kuulus nn. väikese varguse alla näiteks hane või kana vargus, mille eest veel kaela kallale ei mindud.¹¹⁶

Siga kultuses ning ajastu mentaalsuses

Muinasajast ei leidu pea mingeid andmeid, mis heidaksid valgust sea kohale Eesti elanike uskumustes ja kultuses. Üksikud põgusad infokillud, peamiselt 19. sajandil üles tähendatud vanad rahvakombed ja tavad, mille algupära ulatub sajandite, ehk isegi aastatuhandete taha, lubavad siiski teatavat mustrit näha. Umbes aastal 98 on Rooma ajaloolane Tacitus oma teoses „Germania“ kirjutanud muu hulgas ka Eestiga seostatud aegade hõimude kohta: „Seal elavad mere ääres aegade hõimud, [– –]. Nad kummardavad emajumalat. Oma usundi märgina kannavad nad metskuldi kujutist. See tunnus korvab relvi, on kaitseks kõikide vastu ja annab jumalitari kummardajaile puutumatumust isegi vaenlase keskel.“¹¹⁷ Isegi, kui Tacitus ei kõnele otseselt muistsetest eesti hõimudest, osutab tema kirjapandu Läänemere piirkonnas levinud kultusele. Seal oli tähtis koht muinaspõhja mütoloogias. Kuldid Gullinbursti ja Hilisvini olid vastavalt viljakuse- ja küllusejumala Freyri ning armastusjumalanna Freya (Freyja) ratsud. Gullinbursti kuldsed harjased valgustasid tema isandale teed läbi ööpimeduse. Freyri kultu on peetud ka sigitusjõu võrdkujuks. Freyrile toodi viljaõnneks kuldiohvleid, kult oli ühtlasi Rootsi varase kuningavõimu sümbolloom. Näiteks keltidel ja germaanlastel oli metskult seotud päikese, päikesejumalaga.¹¹⁸ Sea seostamist päikese ja tulega leidub eesti vanarahva mõistuütlemites. Näiteks: *siga songib mujal maal, harjased paistavad siamaale*, tähendab

¹¹⁰ P. Dinzeltacher. Das fremde Mittelalter, lk. 109 jj, 113.

¹¹¹ Vt. nt. P. Dinzeltacher. Das fremde Mittelalter, lk. 103–156.

¹¹² P. Dinzeltacher. Das fremde Mittelalter, lk. 134.

¹¹³ RA, EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, fol. 98p.

¹¹⁴ Altlivlands Rechtsbücher, lk. 135 §52: *Sleit ein man einen hunt edder einen beren edder ein ander der dot, binnen dat se schaden don, he blift des ane wandel, ift he dat swere, dat he dat dorch notwere gedan heft.*

¹¹⁵ E. v. Nottbeck. Die alte Criminalchronik Revels, lk. 46, nr. 16.

¹¹⁶ Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673. Hrsg. v. J. G. L. Napiersky. Riga, 1876, lk. 193, §3.

¹¹⁷ L. Meri. Hõbevalge, lk. 193.

¹¹⁸ H. Eilenstein. Die Entwicklung der indogermanischen Religionen. Norderstedt, 2009, lk. 189–191.

päikest; *must siga ahjus* aga, et tuli on ahjus kustunud.¹¹⁹ Talvise pööripäeva, tinglikult päikese kustumise ja taassünni aja tähistamise tavades mängis siga eestlastel juba muinasajal olulist osa. Jõuludeks tapeti siga, rituaalne jõuluorikas. Võimalik, et ristiusu mõjul kandus jõuluorika tähendus ja kombestik üle spetsiaalselt küpsetatud seakujulisele leivale.¹²⁰ Igatahes seostus siga eestlastel viljakusmaagia ja maaharimisega. Küllap mitte juhuslikult ei osutanud mõnede maaharimisriistade nimetused seale, näiteks *seaninaader* (e. vannasader), *seaninaäke*, sama kehtib seasaba söömise tava kohta esimesel külvipäeval.¹²¹

Varaseimas nn. barbariõiguses, s. o. 6. sajandil üles kirjutatud Saali õiguses, on seale pühendatud rohkem ja üksikasjalikumat tähelepanu kui ühelegi teisele koduloomale.¹²² See kõneleb sea erilisest tähtsusest. Seakari oli varandus ning rohkemgi veel. Eeskätt valitseva kihi jaoks oli liha söömisel sügavam tähendus, liha oli nende jaoks võimu sümbol. Liha tagas inimesele füüsilise jõu, energia ja võitlusvõime, s. o. omadused, millele tolle aja mõistes kõige põhilisemalt rajanes võimu legitiimsus.¹²³ Lennart Meri leiab võimu ja sea seosele kinnitust eesti rahvakultuurist. Nii kohtab pulmas peiupoolse rahva esindaja kohta nimetust *kärsamees* või *seamees*, kes oli pulmarituaali tegelik juht, tinglikult öeldes *võimumees*.¹²⁴ Sea ja võimu seos annab täiendava võtme mõtestamiseks lahti sealihaga all lookas laudade tähendust eestlaste traditsioonilistel pidusöömingutel.¹²⁵ Eriline tähtsus oli sealihal pulmalaual, seejuures seapea(de) pakkumise komme ulatub ilmselt pulmatavade vanimatesse kihistustesse. Siinkohal väärib tähelepanu Lõhavere linnuse muinasaja lõpust pärinev luumaterjal, mille hulgas domineerib koduloomadest ülekaalukalt siga (47%), samas kui teistes linnustes on sealuude osakaal 10–15%.¹²⁶ See võis olla tingitud piirkondlikust loomapidamise eripärast, kuid kõrvale ei saa jätta ka võimalust, et kuna tegu oli Sakala vanema linnusega, siis oli kõnealune „anomaalia“ tingitud pigem sea/sealiha ja võimu seosest.

Pole kahtlust, et seakultuse tähendusväli Eesti muinaskultuuris oli lai, see hõlmas viljakust, pereõnne, võimu ja vägevust. 13. sajandi vallutus, maa kristianiseerimine ja uue ideoloogia kinnistumine tõid kaasa teistsuguse mentaalsuse ja teised väärtushinnangud. Ristiusu õpetuses on keskel kohal kolm toitu – vein, leib ja õli. Siga nende kõrvale ei mahtunud, võrreldavat religioosset tähendust ta ei saanud, ent toidulaual oli sealihaga sellegipoolest kõrgelt hinnatud. Nii Vanas kui ka Uues Testamendis on seal negatiivne tähendus, siga nimetatakse roojaseks, ebapuhtaks loomaks. Kristlikus ikonograafias ja sümboolikas on siga seotud nõidade ja ketseritega, aga ka pahedega, eelkõige apluse, õgardluse, laiskusega. Seda uue ideoloogia sõnumit hakati Eestis *resp.* Liivimaalgi rohkem või vähem usinalt levitama. Keskajast säilinud kohalikus sakraalkunstis on siga haruldus. Kaarma kirikus kaunistab ühe piilari baasi 15. sajandist pärinev loomafiguuridega reljeef, millel on teiste hulgas näha ka siga, täpsemalt kult. Üks tõlgendusviis näeb kujutatut kui nn. metsikut jahti, mis kehastab võitlust hea ja kurja vahel. Teise interpretatsiooni järgi moodustab omaette tervikliku stseeni kristlikus sümboolikas usklike ja usujanu tähistavat hirve jälitavad hunt ja siga kui pattude ja pahede võrdkujud.¹²⁷ Siga negatiivses tähenduses ja kontekstis näitas moraliseerivatel ja allegoorilistel pildidel ka

¹¹⁹ L. Meri. Hõbevalge, lk. 96; F. J. Wiedemann. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Peterburg, 1869, v. 1145–1146.

¹²⁰ Eesti etnograafiasõnaraamat, lk. 132, 35.

¹²¹ Eesti etnograafiasõnaraamat, lk. 189; Eesti rahvakultuur, lk. 350–351, 447.

¹²² Forschungen über das Recht der Salischen Franken vor und in der Königszeit. Übersetzt v. K. J. Clement. Hrsg. v. H. Zoepfl. Berlin, 1879, lk. 89–104.

¹²³ M. Montanari. Der Hunger und der Überfluss, lk. 26.

¹²⁴ L. Meri, Hõbevalge, lk. 105.

¹²⁵ Veel 19. sajandil olid rikka talu pulmalaual nii suured lihapütid ja Põhja-Eestis, kus pulma viidi seapäid, nii kõrged seapeapoolikute virnad, et lauatagunen rida sööjaid polevat väljagi paistnud, vt. A. Moora. Eesti talurahva vanem toit, lk. 256.

¹²⁶ Eesti talurahva ajalugu, lk. 103.

¹²⁷ K. Markus, T.-M. Kreem, A. Mänd. Kaarma kirik. Tallinn, 2003, lk. 74.

Siga kui prassimise ja õgardluse võrdkuju Erhard Schöni puulõikel „Veini neli omadust“ (1528) ning Hans Burgkmairi sarjas „Seitse surmapattu“ (u. 1510). Allikas: XV-XVI sajandi Saksa puulõikeid Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikust Raamatukogust, koost. Tiina Nurk, Tallinn, 1988.

hiliskeskaegne graafika, vähemalt mingil määral pidi neid teoseid jõudma ka Liivimaale. Hoo-
pis iseasi on, kas ja kuivõrd jõudis kunstis esitatud siga puudutav sõnum lihtinimeseni ning
mis järelduisi ta sellest tegi. Kuid halvustavat suhtumist seasse võis kuulda ka kirikus jutlustel.
Näiteks Tallinna Pühavaimu kiriku abipastori Georg Mülleri (u. 1570–1608) eestikeelsetes
jutlustes on siga mainitud küll harva, kuid üksnes negatiivses kontekstis.¹²⁸

Keskaja lõpust, varauusaja algusest leidub juba tunnistusi, kuidas igapäevases elus ja
suhtluses ilmutab end uue ideoloogia kantud negatiivne suhtumine seasse. Maetten Mulle
pilkas 1562. aastal Tallinna õlut, öeldes: *Seda õlut peaks sigadele andma, mitte inimestele
müüma*,¹²⁹ osutades sellega seale kui kõigesõojale, kelle jaoks toidu kvaliteet pole tähtis.
Sõna „siga“ kasutati halvustamiseks inimest või tema käitumist. Näiteks 1594. aastal puhkes
Uus-Pärnus aadlisoost Heinrich Schenkingi ja raesuguvõsast Hans Mattfeldt *jun.* vahel tüli
õige pöördumise üle. Kui Schenking oli Mattfeldti sinatanud, teatas viimane ärritunult: „*Ma
ei ole sinu siga, et sa mind sinatad, [---]*“.¹³⁰ Samas, selle aja kõige levinumate ja solvavamate
sõimunimede hulka „siga“ ei kuulunud. Mitte just positiivsesse valgusesse asetub siga ühe
keskajal praktiseeritud karistusviisiga seoses. Nimelt pidi vähemasti Tallinnas sookaaslase
moraali ja elukombeid alusetult laimanud naine käima karistusena seakarjuse eskordi saatel
ümbert või läbi linna, kandes kaelas erilist häbikivi – kahte omavahel ketiga ühendatud ja
koledate lõustadega kaunistatud kivi.¹³¹ Seakarjuse sotsiaalne prestiiž ja positsioon ei olnud
keskaja Euroopas kõrge, ka eelkirjeldatud karistusviis näitab teda vähehinnatud, et mitte
öelda põlatud ameti esindajana.

Erilist suhtumist seasse, eelkõige küll metskuldisse esindab muistsete sõdalaste ja kesk-
aja rüütlilkultuur. Metssiga on agressiivse temperamendiga loom. Kui teda üllatada või nurka
suruda, ründab ta kogu oma jõuga ning isegi väsinult või vigastatult ei kõhkle seda teha. Mets-

¹²⁸ Vt. G. Mülleri jutluste tekste aastast 1600–1606 Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuses <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Myller/myllerj.htm> (vaadatud 01.09.2017)

¹²⁹ P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval, lk. 215.

¹³⁰ RA, EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 101: *Ich habe noch die deine sweine nicht gehor, daß du mich dutzesth, [---]*.

¹³¹ E. v. Nottbeck. Die alte Criminalchronik Revals, lk. 16, 55,

kuldi võitlusjanuline ja vapper iseloom oli keskaja sõdalasele eeskujuks. Seepärast jõudis kult või kuldipea rüütlivappidele, kaunistusena sõjarüüdele ja relvadele, isegi inimeste nimedesse. Näiteks saksa mehenimi *Eberhard* ja selle alamsaksa vaste *Evert* tuleneb otseselt sõnast *Eber* „kult” ning tähendab „tugev nagu kult” (*hart wie ein Eber*).¹³² Everti (Ewerti) nimi oli keskaja Liivimaal levinud nii saksa päritolu aadlike kui ka linnakodanike hulgas. Kas eestlaste vanades nimedes peegeldus samuti metskuldi imetlemine ja austamine, jääb teadmata. Peamiselt keskaja lõpust pärit andmetest ei ole võimalik seda (enam?) välja lugeda, eestlaste lisanimedena esinevad vakuraamatutes ja muudes kirjalikes allikates vaid *Persas*, *Seasabba*.¹³³ Metskulti kohtab ka paaril Liivimaa aadlivapil, nimelt Dönhoffide ja Kursellide suguvõsade vappidel.¹³⁴ Ühte eriti omapärast vappi on kujutatud Tallinna Linnamuuseumi kogusse kuuluval raidkivil,¹³⁵ sellel võib kilbipildil näha sea seljas ratsutavat alasti naist. Pikkade lahtiste juustega naine hoiab käes kolme õit – roosi, mis korduvad kiivriehisel. Tõenäoliselt on tegu 16. sajandi lõpu või 17. sajandi tööga, paraku puudub igasugune info, kelle vappi on kujutatud või kus see raidkivi on algselt asunud. Keskaja ikonograafias kujutatakse koos seaga või sea seljas ratsutamas pahesid ja patte, niisamuti nõidu. Kreeka mütoloogia tunneb sea seljas ratsutavat naist Baubot.¹³⁶ Seda motiivi

Dönhoffide aadlisuguvõsa vapp. Allikas: Baltisches Wappenbuch, hg. von Patrick v. Glasenapp, Alling, 1980

Kursellide aadlisuguvõsa vapp. Allikas: RA, EAA, f. 3742, n. 1, s. 140

kasutab näiteks Johann Wolfgang Goethe oma näidendis „Faust”, kirjeldades nõidade Walpurgi ööd: „Näe, vana Baubo tuleb seal, / ta sõidab suurel emis-seal.”¹³⁷ Kuid ei pahede, nõidade ega Baubo kujutamine vapil ole tõenäoline, ühtlasi ei seletaks see roose naise käes ja kiivriehisel. Metskuldi Hilisvini („võitlussiga”) seljas ratsutas muinaspõhja jumalanna Freya – armastuse, kevade ja õnne jumalanna, kellega seostatakse muu hulgas kibuvitsaroose. Kuid seegi võimalus ei ole lõpuni veenev. Kilbipildi tavatust arvestades pole võimatu, et tegu ei olegi reaalse isiku

¹³² Vt. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&lemid=GE00079#XGE00079 (vaadatud 01.09.2017); http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&lemid=GH02764#XGH02764 (vaadatud 01.09.2017)

¹³³ Vt. J. Kivimäe. Eesti keele kaja Helmich Ficke kaubaraamatus 1536–1542. – Keel ja Kirjandus 2009, nr. 8–9, lk. 589; I. Põltsam-Jürjo. Sissevaateid Liivimaa külaühiskonda 15.–16. sajandil. – Tuna 2011, nr. 1, lk. 34. Küll aga võib leida kohanime *Kärsa* juba 1241. aasta Täani hindamisraamatus, vt. Baltisches historisches Ortslexikon. Estland. Bd. I. Hrsg. v. H. v. zur Mühlen. Köln, Wien, 1985, lk. 192, vrđ. lk. 218.

¹³⁴ Baltisches Wappenbuch. Hrsg. v. P. v. Glasenapp. Alling, 1980, lk. 45–46, 93–94.

¹³⁵ Tallinna Linnamuuseum, Raidkivimuseumi püsiekspositsioon.

¹³⁶ Baubo kuulus Demeteri saatjaskonda, oli osaline Eleusiuse müsteeriumides.

¹³⁷ J. W. Goethe. Faust. Tlk. A. Sang. Tallinn, 1983, lk. 109.

vapiga, vaid hoopis osaga mingist allegoorilise või isegi pilava sisuga raidkivikompositsioonist.¹³⁸

Positiivset suhtumist kärssninadesse esindas keskajal Püha Antonius, kelle atribuut on siga. Püha Antonius hospitalides ehk õuedes üle Euroopa raviti eelkõige tungalteramürgistusega inimesi. Tõbe põhjustas suurel hulgal tungalteri sisaldava leiva söömine. Hospitalides anti haigetele söögiks sea-liha, mis leiva asemel köögivilja kõrvale pakutuna aitas tõkestada mürgistuse levikut organismis. Antoniitide tunnuseks on Püha Antonius saua kujust tulnud T-märk ning neil olid erilised seapidamise privileegid. Näiteks 15. sajandil Lübeckis oli Antonius õuel õigus pidada linnas vabalt ringi jooksmas 20 siga, kes tuli aga märgistada kõrvas rippuva kellekesega ning jalale põletatud T-tähega.¹³⁹ Keskajal Eestis antiitide ordu ei tegutsenud, kuid Püha Antonius austamisest räägivad talle pühitsetud kirikud-kabelid, altarid ja ilmikute vennaskonnad. Eriselt pidas Püha Antonius lugu eesti talurahvas. Arvestades sea tähendust Eesti muinasaegses kultuses, polnud rahval ilmselt raske sigade patroonist pühakut omaks võtta. Pühaku nime rahvapärases vormist – Tõnis (alamsks. *Tonnies*) – kujunes levinud mehenimi.¹⁴⁰ Keskajal oli Antonius, s. o. T-kujuline rist Eestis populaarne amulett, muu hulgas arvati, et juudasitaga võidmisel kaitseb see nõiduse ja halva silma vastu.¹⁴¹ Üks erilisemaid on Aa mõisast Lüg-

Raidkivitahvil kujutatud vapp sea seljas ratsutava naisega kilbipildil. Allikas: Tallinna Linnamuuseum, Raidkivimuuseumi püsinäitus. Foto: Inna Põltsam-Jürjo

nusel leitud, ilmselt 16. sajandist pärit Antonius ristist ripats, millel on lisaks lillornamendile kujutatud fallost.¹⁴² Igal juhul on niisuguse kujundi sattumine Antonius ristil keskele positsioonile üllatav ja intrigeeriv. N.-ö. ametlikus religioonis loomulikult, aga isegi rahvausus ei paista Pühal Antoniusel ning viljakuse- ja fallosekultusel suurt midagi ühist olevat. Tegelikult võib siiski märgata ühte ühenduslüli nende vahel – siga. Kas mitte just sea kaudu ei ulatu side keskaja populaarse pühaku juurest muinaspõhja viljakusejumala Freyri ning temaga seotud fallosekultuseni ehk siis sellest mõjutusi saanud Eesti muinasaegse seakultuseni, mis hõlmas ühtlasi viljakusmaagiati?¹⁴³ Niisugusel ehtel oli küllap eriline otstarve, iseasi, milline just. Kirjanduses on kõnealust Aa mõisa ripatsit seostatud vanade pulmarituaalidega.¹⁴⁴ Püha Antonius austamine Liivimaa lihtrahva hulgas võttis koguni kirikule mittemeelepärase ilme, seepärast keelati 1428. aasta Riia provintsiaalkontsiili otsusega rajada kabeleid, „*kuhu Püha Antonius ehk muude pühakute kujusid (või pilte) pannakse*“.¹⁴⁵ Keeld muidugi ei tähendanud,

¹³⁸ Näiteks ilmus keskaegse juudivastasuse väljendusena pea poolesajale pühakojale üle Euroopa pilkav raidkivireljeef nn. juudiemisest.

¹³⁹ E. Engel, F.-D. Jacob. *Städtisches Leben im Mittelalter*, lk. 84.

¹⁴⁰ Vrd. Eesti rahvakultuur, lk. 498.

¹⁴¹ J. Reidla. *Eesti ehtekunst muinasajast uusajani*. Tallinn, 2012, lk. 76.

¹⁴² T. Jonuks, K. Johanson. 101 Eesti arheoloogilist leidu. Tallinn, 2017, lk. 166.

¹⁴³ Väärrib märkimist, et Antonius ristid olid eriti Rootsis rahvapäraste ehetena laialt levinud, neid kanti veel 19. sajandil, erialakirjanduses nimetatatakse neid Rootsi talupoegade ristripatsiks. Vt. J. Reidla. *Eesti ehtekunst muinasajast uusajani*, lk. 76.

¹⁴⁴ T. Jonuks, K. Johanson. 101 Eesti arheoloogilist leidu, lk. 166.

¹⁴⁵ LUB 7: 1423 mai –1449 mai. Hrsg. v. H. Hildebrand. Riga, Moskau, 1881, nr. 690, §28.

Kannatusaltari välistiival kujutatud siga. Altar valmis Brügge meistri Adriaen Isenbranti töökojas u. aastail 1510–1515, kuid siga koos Püha Antoniusega on lisandunud alles hilisema ülemaalimise käigus. Pole teada, kas ülemaalimine sai teoks Brügges või Tallinnas. Allikas: EKM, Niguliste Muuseum. Foto: Stanislav Stepaško

et kirikul õnnestus pühaku rahvapärane kultus päriselt oma kontrolli alla saada. Kristlikul ajal kujunes Püha Antoniuse mälestuspäev 17. jaanuaril, mida eesti rahvakalender tunneb kui tõnispäeva, n.-õ. sigade pühaks. Selle päeva tavades võib leida jälgi iidsest sea ja päikeseseost. Näiteks Kagu-Eestis näidati sel päeval sigadele päikest ja söödi seapead. Veel usuti, et tõnispäeva päike toob tervist nii inimestele (eriti meestele) kui ka loomadele-lindudele.¹⁴⁶

Lõpetuseks

Siga on kuulunud Eesti elanike toidulauale aastatuhandeid, ta pole mitte pelgalt kohaliku toidukultuuri alussammas, vaid samavõrra siinmail elanud inimeste identiteedi ja eluviisi oluline osis. Rohkem ja konkreetsemaid andmeid seapidamise, sealihaga toiduks tarvitamise ja seasse suhtumise kohta leidub alates keskajast, seda eeskätt tänu kirjalike allikate olemasolule. Seapidamise mastaape tolle aja Eestis on keeruline hinnata, aga kuivõrd siga oli puhtalt lihaloome, siis majanduslikult suurem tähtsus oli ikkagi veisekasvatusel. Samas toiduna hinnati sealihaga, eriti sinki ja peekonit rohkem kui loomaliha ning see oli reeglina ka kallim. Seapidamine mõjutas ja kujundas mitmekülgset viisil Eesti elanike igapäevaelu nii maal kui linnas, vajutades tugeva pitseri inimeste eluruumile ja -kvaliteedile. Siga sundis inimesi endaga arvestama, ta oli piisavalt oluline, et jätta jälg õigustesse, mitmesugustesse määrustesse, korraldustesse jm. normatiivsetesse allikatesse.

Muinasajal oli seal tähtis koht eesti rahva uskumustes, seakultus hõlmas viljakust, pereõnne, võimu ja vägevust. 13. sajandi vallutus ning maa kristianiseerimine tõid kaasa uued väärtushinnangud ja suhtumise. Nii Vanas Testamendis kui ka Uues Testamendis on seal negatiivne tähendus, siga nimetatakse roojaseks, ebapuhtaks loomaks. Kristlikus ikonograafias on siga seotud nõidadega, samuti pahede ja pattudega. Positiivset suhtumist kärrsninadesse esindas keskaja kirikus Püha Antonius – sigade patroon. Sellest pühakust pidas iseäranis lugu Eesti talurahvas. Tema auks rajati kabeleid ja talle toodi ohvriande. Püha Antoniuse mälestuspäeva tunneb eesti rahvakalender kui „sigade püha“. Veel uusajal polnud kohalikes rahvauskumustes ja -kommetes päriselt kustunud mälestus sea igivanast, iidsest seosest võimu, viljakuse, aga ka tule ja päikesega.

Käesolev artikkel on valminud uurimisprojekti IUT31-6 „Eesti ajaloo rahvusülene raamistik: transkultuurilised põimingud, ülemaailmsed organisatsioonid ja piiriülene ränne (16.–21. saj.)“ raames.

¹⁴⁶ Eesti etnograafiasõnaraamat, lk. 222.